

Deel I

Nieuwerkerk op den IJssel in wording (1282 t/m 1794).

Dit deel beschrijft de wording van Nieuwerkerk in ruim vijf eeuwen (de jaren 1282 t/m 1794). Het moerasachtige gebied is in die periode ontgonnen en ontstonden er landbouw- en veeteeltgebieden. Daarnaast vestigden er zich langs de IJssel een aantal steenplaatsen waar stenen uit het slib van de IJssel werden gebakken.

De behoefte aan brandstof (turf) werd vanaf 1550 echter zo groot dat het veen in het gebied zelfs vanaf schuiten werd opgebaggerd (slagturven). Door dit slagturven veranderde het oorspronkelijke agrarische gebied in dit beschreven tijdsbestek steeds meer in kleine veenplassen.

Het ambacht Nieuwerkerk telde in 1500 ongeveer 500 inwoners en in 1795 zo'n 1327 inwoners.

Inhoudsopgave

1. Ontginning en het eerste bestuur
2. Middelen van Bestaan
3. Wateroverlast
4. Brandbestrijding
5. Oorlogsgeweld
6. Verkeer en Vervoer
7. Behuizing
8. Onderwijs
9. Gezondheidszorg en zorg voor armen, ouderen en wezen.

1. De ontginning en het eerste bestuur.

Ontginning

Rond het jaar 1000 wonen mensen langs de kust, rivieren en veenstroom. Daarachter ligt tot aan Utrecht een groot veenmoeras met begroeiing van gras, riet, wilgen en elzen. Veenriviertjes zoals bijvoorbeeld 'de Rotte' en 'de Schie' zorgde voor de afwatering.

De Graaf van Holland en de Bisschop van Utrecht laten het vanaf de strandwallen en de rivieren ontginnen. Door sloten te graven wordt het gebied drooggelegd en is landbouw op de veengrond mogelijk. Vanaf de IJssel werkten zij landinwaarts en werd de grond ontwaterd door het graven van afwateringssloten en het aanleggen van uitwateringssluisjes. Met de afgegraven grond werden dijkjes gemaakt en opgehoogd. Zo ontstonden er lange smalle kavels die nu nog te zien zijn vanaf de Groenendijk bij Hitland.

Het gebied in en om Nieuwerkerk op den IJssel was rond 1250 van Graaf Floris V (1254-1296). Deze graaf Floris V heeft in 1273 o.a. het Hoogheemraadschap van Schieland als bestuurslaag tussen de graaf van Holland en de ambachtsbesturen ingesteld met als specifieke taak waterkering en waterlozing. Hij onderkende het belang van goed dijkonderhoud omdat door de ontwatering de veengrond inklinkt en het gevaar van overstroming groter werd. Hij gaf het land in erfelijk leen uit aan leenmannen die ook in staat waren het dijkonderhoud te bekostigen. Graaf Floris V, zie bijgaande door Hendrik van Heessel gemaakte afbeelding, is in 1296 door de edelen gevangen genomen en later vermoord.

Eén van die leenmannen was Dirc Traveys van Moordrecht die het gebied tussen de Gouwe en Kralingen bestuurde. Daartoe behoorde dus naast Moordrecht en Capelle ook het ambacht Nieuwerkerk. De werkkrachten die het land bewerkten mochten in ruil voor het betalen van een deel van de oogst en het verrichten van diensten, als halfvrije boeren aan het werk op de landgoederen van hun beschermheer. De eerste bebouwing heeft waarschijnlijk aan de 's Gravenweg en langs of bij de IJssel (Corten-Noordt) plaatsgevonden. Zo is dit drassige land ontgonnen en de nederzetting Nieuwerkerk op den IJssel ontstaan en was dit veen- op kleigebied in de 14^e eeuw min of meer ontgonnen.

Het eerste bestuur van Nieuwerkerk op den IJssel.

In een register uit 1282 van Graaf Floris V (1254-1296) wordt het ambacht Nieuwerkerk voor het eerst genoemd. Traveys van Moordrecht was dus ambachtsheer en woonde in een versterkt huis in Nieuwerkerk. De plaats waar dit huis in Nieuwerkerk heeft gestaan is helaas niet bekend. Daarnaast had hij een slot in Capelle. Het sloteiland is daar nog te zien.

Waarschijnlijk zijn de ambachten uiteindelijk terecht gekomen bij Graaf Willem III, zo blijkt uit een akte van 22 januari 1317. Deze akte is het oudste in het Nationaal Rijksarchief te 's-Gravenhage aanwezige stuk, dat van Nieuwerkerk melding maakt. In deze akte staat dat Graaf Willem III de ambachten Capelle en Nieuwerkerk verkoopt aan de heer Jan van der Werve voor 325 pond Hollands.

Na nog een aantal overdrachten komt het ambacht in 1461 in het bezit van de hiernaast afgebeelde "Ridder Hendric van Naeldwijck (1430-1496), erfmaerschalk van Holland en Hoogheemraedt van Schieland". Het schilderij is eigendom van

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

de gemeente Naaldwijk en toont ook het oude wapen van de familie Naeldwijk: 'een rode leeuw op een zilveren veld'. Dit wapen is later ook als het wapen van Nieuwerkerk aan den IJssel vastgesteld. Volgens de Enquete van 1494 heeft Nieuwerkerk als burgerlijk bestuur een schout, gezwoeren en buurlieden en later, bij de Informacie in 1514, was er sprake van een schout, van een burgemeester en van buurlieden (later schepenen) die door de ambachtsheer of -vrouwe werden benoemd. Ook werden er naast de schout en schepenen door de ambachtsheer of -vrouwe aangestelde ambachtsbewaarders, brand- en kroosheemraden, weesmeester, kerkmeesters, en polder-of molenmeesters benoemd. De taak van de door de ambachtsheer aangewezen schout en schepenen waren o.a.:

- onderwijs (aanstellen onderwijzer/voorzanger) en gezondheidszorg (het aanstellen van een chirurgijn of vroedvrouw);
- openbare orde en de lagere rechtspraak;
- benoemen van predikanten en het verzorgen van de bedeling of armenzorg;
- innen van belastingen ((onroerend goed belasting en polderlasten).

Naast een schout was er ook een (hoog)heemraad en een baljuw tussen 'Schie en Gouwe'. Dat had vooral te maken met het gebied waarin meerdere ambachten lagen, maar waar voor de dijkbewaking een regionaal belang leidend was. Naast een heemraad was er, mede voor het toezicht op de bedijking en het onderhoud daarvan, een baljuw aangesteld.

In 1659 werd, naast de pastorie, een ambachts- en schoolhuis in de Dorpstraat gebouwd, waar ook de bestuurders van Schieland konden vergaderen.

Na meerdere overdrachten zijn op 27 maart 1666 de heerlijkheden Capelle en Nieuwerkerk in het bezit van de stad Gouda gekomen die deze tot 1848 bezat.

De hiernaast afgebeelde archiefkastdeur uit 1698 van de Ambachtsheerlijkheid Nieuwerkerk met centraal het wapen van Gouda en los bovenaan de leeuw van Nieuwerkerk. Thans is de archiefkastdeur in het bezit van het Hoogheemraadschap Schieland en Krimpenerwaard.

Nieuwerkerk is altijd een ambacht (lage heerlijkheid) gebleven in tegenstelling tot Capelle dat steeds een hoge heerlijkheid was. Aan een hoge heerlijkheid was het recht tot hoge rechtspraak toegekend.

Het kerkelijk leven.

De kerk had grote invloed op het bestuur en maakte daar min of meer deel vanuit en had naast een godsdienstige functie ook een taak als 'gemeenschapshuis'. Er werd door de kerkgangers voor of na de kerkdienst over allerlei sociale en economische ontwikkelingen gesproken. De pastoor/priester (en later de dominee) hadden een belangrijke stem in het bestuur waaronder het benoemen van een schout of schepenen. De kerk stond in 1790 nog onder het 'opzicht' van een schout en twee kerkmeesters.

Nieuwerkerk had omstreeks 1275 al een houten kapel. Vermoedelijk heeft deze kapel toen dichterbij de IJssel gestaan.

De huidige dorpskerk is als Katholieke Kerk tussen 1500-1525 gebouwd aan de Kerklaan omdat de ontginning van het veen landinwaarts was opgeschoven. Door de ligging in het dekenaat 'Tussen

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

IJssel en Lek' behoorde Nieuwerkerk onder de kerk van St. Salvator te Utrecht.

De ligging van de kerk had te maken met de plaats van het altaar in het priesterkoor en de vensters van de kerk. Het altaar is met de lengteas van de kerk gericht naar het oosten, de plaats waar de zon opkomt. Deze 'oriëntatie' ligt voor de hand, omdat Jezus Christus wordt gezien als het 'Licht van de Wereld'. Bij het opdragen van de mis stond de priester met het gezicht naar het oosten: naar het 'Licht van de Wereld'.

De kerkklok uit ca. 1600 bevat een raadselachtige tekst die erop neer zou komen dat de klok is gegoten op last van ene Clays van Vette uit dankbaarheid voor het dalen van de graanprijs. De koster en hulpkoster moesten op gezette tijden de klok luiden.

De koster was ook verantwoordelijk voor het begraven in de dorpskerk. De graven bevonden zich onder de kerkvloer. Later werd er ook in het kerkhof rondom de kerk begraven.

In 1738 is er blijkens een gedenksteen nog een nieuwe kerkvloer gelegd. Langs de kerkgracht is er in 1770 een ordentelijk 'secret' (toilet) gebouwd.

De dorpskerk van Nieuwerkerk aan den IJssel volgens Andries Schoemaker, (ca. 1730). Per abuis gaf hij de toren een verdieping te weinig.

Het is niet bekend wanneer de pastorie aan de Dorpstraat precies is gebouwd. Vermoedelijk na de bouw van de kerk tussen 1525 en 1567. In 1567 woonden er al de pastoor met zijn huishoudster in Nieuwerkerk. Naast de pastorie werd in 1659 het ambachts- en schoolhuis in de Dorpstraat gebouwd. De schoolmeester was veelal ook koster en voorzanger in de kerk.

De reformatie en de beeldenstorm

In die periode ontstond ook de 'Reformatie' een religieuze beweging die in 1517 door een Duitse augustijner monnik Maarten Luther in gang werd gezet (zie bijgaande schoolplaat waarop een weergave wordt gegeven van Luther op de Rijksdag in Worms in 1521).

Hij wilde de R.K. kerk van binnenuit hervormen, maar vond geen gehoor bij de kerkleiders. Een heftige geloofsstrijd in grote delen van Europa was het gevolg waaronder een beeldenstorm.

Tijdens die beeldenstorm tussen 10 augustus en oktober 1566, werden op grote schaal heiligenbeelden en andere objecten van of uit katholieke religieuze plaatsen door protestanten verwoest.

Deze beeldenstorm had in Nieuwerkerk gelukkig geen woeste taferelen veroorzaakt. De kerk, beelden en glas-in-lood ramen zijn min of meer ongeschonden gebleven. Egidius Cornelisz was toen pastoor in Nieuwerkerk. Wel bleek uit een visitatie in 1567 dat Egidius aan een hoge functionaris van het dekenaat in Utrecht had gemeld dat

het merendeel van zijn onderdanen besmet was met 'de boze geest der ketterij' en de Nieuwerkerkers het protestantse gedachtegoed ondersteunden.

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

Wanneer pastoor Egidius Cornelisz Nieuwerkerk heeft verlaten is niet bekend. Het verhaal ging dat hij in Nieuwerkerk in concubinaat had geleefd.

De weinige R.K. inwoners die Nieuwerkerk na de reformatie nog telden konden waarschijnlijk pas in 1630 ter kerke gaan in een schuilkerk in Gouda. In 1661 konden zij dichtbij huis in een schuilkerk in Moordrecht hun geloof belijden. Hier had pastoor Reinier Visscher in 1659 een parochie gesticht.

De Reformatie in Nieuwerkerk begon eigenlijk pas goed in 1578 bij de intrede van de eerste gereformeerde predikant Hermannus Merling van de Gereformeerde Gemeente (later de Nederlands Hervormde Kerk). Merling was monnik geweest in het Kruisbroederenklooster te Asperen en is in 1591 overleden. Na hem zijn tot 1897 nog zo'n 26 predikanten in de dorpskerk in Nieuwerkerk benoemd. (zie ook het artikel op deze website onder [Reformatie.](#))

2. Middelen van bestaan.

In dit tijdsbestek, waaronder ook de Gouden Eeuw, is voor een merendeel van de Nieuwerkerkse bevolking geen echte rijkdom. Met hard werken en een goede gezondheid kon jij je staande houden. De rijkdom was voornamelijk aanwezig bij de adel, de steenfabrikanten, de turfhandelaren en de boeren van een grote boerderij.

Landbouw en veeteelt

In de Enquete van 1494 staat dat de Nieuwerkerkers zich bezig houden met verbouw van haver en met veeteelt en dat ze turf delven. Haver en ook hennep zijn gewassen die tegen vochtige grond kunnen.

Wilgen werden geknot voor het verkrijgen van wilgentenen voor het maken van manden, hoepels, bezems en ander vlechtwerk. Hennep werd weer gebruikt voor het maken van touw voor de scheepvaart.

In Nieuwerkerk waren dat vooral de boeren aan de 's-Gravenweg, omdat de polders Esse, Gans - en Blaardorp niet of slechts gedeeltelijk voor de turf waren afgegraven. Land dat dichtbij de rivierdijk lag mocht van Schieland niet worden uitgeveend omdat die uitvening de dijk zou kunnen ondermijnen.

Turfwinning

Voor brandstof was men aangewezen op turf dat op de hieronder afgebeelde wijze werd gewonnen. De grond werd uitgeveend tot men aan het grondwater kwam (zie afbeelding D). Dat werd 'vervening in den droge' genoemd: het turfsteken.

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

Met de drassige stukken die overbleven was weinig te beginnen. Totdat rond 1530 de baggerbeugel met een lange steel in gebruik kwam. Hiermee kon ook van onder het grondwater het natte veen worden opgebaggerd. Dit is de natte vervening of slagturven (zie afbeelding A: het turftrekken)

Turfnering

Het bleek dat blokjes gedroogde veengrond prima brandstof opleverden. En er was in het steeds meer verstedelijkte Holland veel vraag naar turf.

Veel inwoners van Nieuwerkerk vonden werk als vervener in de turfnering. De turf werd via de Goudse Turfmarkt als brandstof verhandeld en onder meer gebruikt door particulieren, bierbrouwerijen en de vele steenplaatsen langs de IJssel.

Door dit slagturven ontstonden er rondom Nieuwerkerk steeds meer diepere plassen en kleine eilandjes. In 1545 wordt door het Hof van Holland verboden om in Schieland en Delfland te slagturven vanuit schuiten en vanaf planken die de oevers aantasten. Dit is een van de vele vergeefse pogingen om het slagturven te stoppen. Dat ging gewoon door en rond 1750 was $\frac{3}{4}$ van Schieland plas geworden. Het gevolg was wel dat steeds minder kon worden verveend en de bevolkingsgroei afneemt.

Steenplaatsen

De steenplaatsen langs de IJssel leverden nog wel de nodige arbeidsplaatsen op. De verdiensten van de arbeiders waren laag. Veelal konden zij wel in een huisje bij de steenplaats wonen, maar werden daardoor ook sterk afhankelijk van de steenfabrikant.

Voor een steenplaats op 'Corte noord' wordt in 1487 al een vergunning verleend om een stoep in de dijk te bouwen. Dit was de eerst bekende steenplaats. In 1512 was er al sprake van twee steenplaatsen op Kortenoord. In 1734 zijn er volgens de gegevens voor de onroerend goed belasting 5 steenplaatsen in Nieuwerkerk: twee op Kortenoord en drie langs de IJssel in de polder Esse, Gans- en Blaardorp.

Het weidegebied van deze polders tussen de 's-Gravenweg en de Hollandsche IJssel waar de steenplaatsen lagen is in de volksmond Hitland gaan heten. Het verhaal gaat dat de naam Hitland vermoedelijk is afgeleid van een kleine paard (een hit) die op de steenplaatsen langs de IJssel werden gebruikt bij de aan- en afvoer van stenen. De steenplaats, die mogelijk 'Klein-Hitland' is gaan heten, komt al voor op een kaart van Schieland uit 1684.

In het boekje Klein Hitland 'een plaats voor Goudschen IJsselsteen' van Adri den Boer, is uitgebreid ingegaan op de steenplaatsen in Hitland en de vervaardiging van ijsselsteentjes ([klik hier](#)).

Korenmolen.

Nadat in 1538 de Cortlantze molen op Kortenoord was afgebrand, heeft in 1586 Margrite, gravin van der Marck, vrouwe van Naeldwijck aan Jacob Cornelisz Groen toestemming gegeven om op Kortenoord een korenmolen te bouwen. Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat het een Koren Wipmolen moet zijn geweest. Zoals blijkt uit een oude hiernaast afgebeelde kaart uit 1611 (mogelijk enkele meters verschil) is de huidige korenmolen "Windlust" in 1741 min of meer op dezelfde plek gebouwd. Deze molen heeft een peervormig model met een stelling en is opgetrokken uit ijsselsteentjes. De balken uit de afgebroken Wipmolen zijn in de 'Windlust' verwerkt en zitten er ook nog steeds in. Daaraan kon de molenarcheoloog ook zien dat het een Wipmolen moet zijn geweest. De molen heeft drie koppels maalstenen en was in de 18^e eeuw eigendom van de fam. Van Rijn.

Middenstand.

Aan de Dorpstraat/Kerklaan waren verschillende winkels gevestigd en werden ambachten uitgevoerd. Hier bevond zich, naast de dorpskerk en pastorie, ook het anno 1659 gebouwde ambacht- en schoolhuis en was er sprake van een bestuurlijke centrum. In 1627 waren er in de Dorpstraat een lakenkoper, een schoenmaker, een timmerman, een smid en twee bakkers aanwezig.

Ook op Kortenoord/ 's Gravenweg was in dit tijdbestek de middenstand aanwezig mede t.b.v. de bewoners van de steenplaatsen maar ook voor de ambachtlieden die hier werkten en woonden.

3. Wateroverlast

Zoals hiervoor al aangegeven werd in 1273 door Floris V in het gebied tussen Schie en Gouwe het Hoogheemraadschap Schieland in het leven geroepen. Het belang van een goed beheer van de dijken werd steeds belangrijker. De volgende gebeurtenissen versterkten dat nog:

- De Sint Elisabethvloed had in 1421 grote schade aangericht aan de Schielandse Hoge Zeedijk tussen Schiedam en Gouda.
- Tijdens het beleg van Leiden in de Tachtigjarige oorlog (zie hierna onder punt 5) is in augustus en september 1574 op meerdere plaatsen de Schielandse Hoge Zeedijk op de gemiddelde waterstand afgegraven, waardoor bij vloed het water naar binnen stroomde en bij eb niet terug. Door deze inundatie ontstond er een mogelijkheid voor de Geuzen om via het water Leiden te bereiken en te ontzetten. In de herfst van 1574 stonden Delfland en Schieland geheel onder water m.u.v. de duinen en geestgronden. Het beleg eindigde met de bevrijding van de stad op 3 oktober 1574

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

- Op 26 januari 1682 waren er twee gaten ontstaan in de Schielands Hoge Zeedijk bij Kortenoord. De bewoners reageerden alert en hebben twee kleischepen aan de overkant van de IJssel met klei en stenen gevuld en lieten deze op de stroming naar de gaten vieren. De bewoners aan de Kortenoordse kant wachten de schepen op en hebben de schepen toen zij eenmaal in de gaten lagen lek geslagen zodat ze zonken. De dijk heeft het gehouden. Wel zijn er twee wielen ontstaan die ongeveer 7,5 meter diep waren. De resten van deze wielen zijn nog te zien onderaan de Groenendijk in Park Hitland vlakbij Kortenoord (zie afbeelding van hvnweb.nl).
- Ook in september 1717 werd er door een zeer zware storm een gat in de Schielands Hoge Zeedijk gedicht met ijsselstenen van de steenplaats van Willem Jongebreuer op Kortenoord, zijn karrestoep was de zwakke plek in de dijk.

Wiel ontstaan na een dijkdoorbraak in 1682.

De Schielandse Hoge Zeedijk beschermt het laaggelegen gebied in dit deel van Zuid Holland. Met een lengte van 35 kilometer (van de Schie naar de Gouwe) was deze zeedijk van essentieel belang. Door de aanwezigheid van een slappe bodem was het (en is het nog steeds) een 'gevoelige' waterkering. Het hoogheemraadschap verbood in 1653 om het veen op te baggeren vlakbij landscheidingen,

wegen en waterkeringen onder Zevenhuizen. De dijkgraaf van Schieland sprak in 1567 zijn bezorgdheid al uit over het slagturven en vreesde voor het ontstaan van een groot meer in midden Holland als het slagturven op grote schaal werd voortgezet. De inundatie in 1574 (zie hierna onder punt 5) heeft ook grote gevolgen voor de waterhuishouding in Nieuwerkerk. Ook de gevolgen van het achterstallig onderhoud van de molens die het waterniveau op peil moesten houden werd steeds meer zichtbaar. Er dreigde een steeds uitdijende binnenzee te ontstaan en kreeg als bijnaam 'de Waterwolf' (ook de Haarlemmermeer had die bijnaam). Vooral Gouda was zeer bezorgd over de steeds groter wordende Zuidplas. Een aantal kleine droogmakerijen bij Zevenhuizen (Tweemanspolder – in 1730 en de Eendragtspolder – in 1760) moesten verlichting geven.

4. Brandbestrijding

In dit tijdsbestek (1282-1794) brak er regelmatig brand uit. Door het gebruik van hout, stro en riet (daken) bij de bouw van boerderijen en huizen was het risico van het uitbreken van een brand groot.

Bij warm weer was 'hooibroei' ook een veelvoorkomende oorzaak. Branden werden nog bestreden met emmers water en veel menskracht. Voor 1600 ontbrak het veelal aan preventie en blusmiddelen.

Pas na 1600 werd meer gedaan aan preventie door bijvoorbeeld meer huizen van steen te bouwen en rieten daken te vervangen door dakpannen.

In 1616 wordt al een 'Keur op de Brantschouwerie' van kracht, waardoor iedereen verplicht werd om de as van de vuurhaard in aspotten te bewaren en de as pas na 24 uur naar buiten brengen. Tevens moeten brandemmers, -ladders en een dichte lantaarn in elk huis aanwezig zijn. De brandende lantaarn moet, als de brandklok luidt, buiten worden opgehangen. Ook moet bij vorst een bijt in een sloot bij of naast het huis worden gehakt en open gehouden. Bij de brandschouw, ingesteld door de ambachtsheer, werd dat gecontroleerd.

De brandmeesters kwamen in actie bij een echte brand en hadden de leiding bij een brand. Tijdens hun werkzaamheden moest de leiding van de brandweer ook als zodanig herkenbaar zijn. De versierde brandweerstokken (zie afbeelding van hvnweb.nl) die vanaf het begin van de 17de eeuw werden gebruikt, maken dan ook de rang en functie duidelijk van de brandmeester. Tevens dienen de stokken om bij brand het publiek op veilige afstand te houden en om het pompritme aan te geven voor de bediening van de handbrandspuiten.

De uitvinding van een handzame brandspuit met slangen door Jan van der Heyden in 1672 was een hele verbetering. Na een grote brand in het dorp in 1716 is in 1717, na een collecte, door de kerkmeesters de 1^e brandspuit aangeschaft en in de kerktoren geplaatst. De kerktoren werd ook gebruikt om de canvas brandslangen te drogen te hangen.

In 1764 wordt een nieuwe spuit aangeschaft die onderdak kreeg in het middelste huisje (het spuihuis) van een blokje van drie huisjes die de kerkenraad aan de Dorpstraat had laten bouwen (naast de Kerkgang).

In 1787 wordt een nieuwe keur uitgeschreven (herziening van die van 1717) waarin was voorzien in twee spuiten, de oude en de nieuwe.

5. Oorlogsgeweld

Jonker Fransenoerlog 1488-1490

Zeker in de tijd van de *Hoekse en Kabeljauwse twisten* was het in de omgeving van Rotterdam en Gouda niet veilig. Rond 1488 lukte het de leider van de Hoeken, Frans van Brederode (een Leuvense student met de bijnaam 'Jonker Frans of Roofridder Frans) om Rotterdam in te nemen en nam hij vanuit Rotterdam pogingen om omliggende steden waaronder Gouda in te nemen. Hij en zijn aanhangers plunderden regelmatig in Schieland en omgeving.

Afbeelding links: Detail uit Titelpagina van C. van Alkemade: *Jonker Fransenoerlog*. (Philippus Losel, 1724)

Door hongersnood gedreven werd in juni 1489 een plan ten uitvoer gebracht om met scheepjes de wijn en het graan, die door handlangers in Woerden en Utrecht waren verzameld, ongemerkt naar Rotterdam te vervoeren.

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

Boskoop zou als overslagplaats dienen.

Via het veengebied voeren op 18 juni 1489 honderd kleine scheepjes met 1200 man naar Boskoop om daar de wijn en het graan op te halen. Op de terugweg bij de grens van Nieuwerkerk en Moordrecht (waar nu het Abraham Kroesgemaal staat) werden zij echter opgewacht door 2400 Kabeljauwen. Frans van Brederode verloor daarbij zo'n 550 man en honderden andere werden gevangen genomen.

De kade waar de slag is geleverd kreeg de naam "Jonkerskade". Deze kade liep van de IJssel naar de Moordrechtse Veenweg.

Frans van Brederode, geboren op 4 februari 1465, is op 23 juli 1490 in Dordrecht gevangen genomen waar hij korte tijd later is overleden. In Rotterdam is er nog een straatnaam naar hem vernoemd, omdat hij Rotterdam 'naamsbekendheid' zou hebben gegeven.

In 1494 spraken de ambachtsheren van o.a. Capelle, Nieuwerkerk en Moordrecht bij de Enqueste hun grote zorg uit over de grote armoede in hun ambachten, waar goederen en vee waren geroofd en huizen en kerken verwoest.

Tachtigjarige oorlog 1568-1648

Er is niet veel bekend in hoeverre Nieuwerkerk te lijden heeft gehad van de strijdende partijen in de Tachtigjarige Oorlog. Uit oude aantekeningen blijkt dat er in 1573 wel Spaanse soldaten voor korte tijd in Zevenhuizen zijn geweest.

Mogelijke kleine plunderingen door Spaanse soldaten en Geuzen ging aan hen waarschijnlijk ook niet geheel voorbij. Ook het afbranden van de dorpskerken in Capelle en Moordrecht in 1574 (waarschijnlijk door schermutselingen tussen Geuzen en Spanjaarden) maakt het er niet rustiger op. De dorpskerk van Nieuwerkerk is gelukkig ongeschonden gebleven.

Tijdens het 2^e beleg van Leiden (van 26 mei 1574 tot 3 oktober 1574) werden de Nieuwerkerkers vooral geconfronteerd met de oorlog door de inundatie van o.a. Schieland. Hoewel deze inundatie een bewuste keuze was en moedwillig had plaatsgevonden, had het alles te maken met de strijd tegen de Spanjaarden en het ontzet van Leiden. Het bleek namelijk dat het voor de Geuzen moeilijk was om over land de stad te ontzetten. De nood in Leiden was echter zo groot (de aanwezige hongersnood en de uitgebroken pest) dat op aandringen van de Prins van Oranje en de landsadvocaat Paulus Buys, de Staten van Holland op 30 juli 1574 besloten om inundatie als aanvalswapen in te zetten in de hoop dat de Geuzen over water de stad wel konden ontzetten.

Het besluit hield het volgende in:

1. Alle sluizen in de hoogheemraadschappen Delfland, Schieland en Rijnland zouden worden geopend en de dijken en kaden zouden op een aantal plaatsen worden doorgraven. Hierdoor zou het gebied tussen Rotterdam, Gouda, Alphen, Leiden, Delft en Schiedam geïnundeerd worden.
2. Alle onkosten en schaden, die door de inundatie werden veroorzaakt zou worden vergoed. Aangezien Rijnland in handen was van de Spanjaarden, ging het met name om de hoogheemraadschappen van Delfland en Schieland.
3. Alle inwoners van de Delfland en Schieland, die in het laag gelegen gebied woonden, moesten zich binnen acht dagen met al hun huisraad en vee naar hoger gelegen plaatsen begeven. Deden zij dat niet dan werden hun goederen verbeurd verklaard. De termijn werd kort daarop met nog acht dagen verlengd.

Op 3 Augustus 1574 was de Prins van Oranje in eigen persoon naar Capelle gereisd, en had, aan weerskanten van dat dorp, de Schielands Hoge Zeedijk laten doorsteken¹.

¹ Aan de Groenendijk in Capelle t/h van het Paradijsselpark is op 3 oktober 1984 ter herinnering aan het doorgraven van de Schielandse Hoge Zeedijk een monument in de vorm van een dukdalf geplaatst.

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

In de loop van augustus en september is die zeedijk op meer dan 16 plaatsen tussen het veer van IJsselmonde en Gouda afgegraven. Ook bij Kortenoord (zie bijgaand kaartje) is brak water uit de IJssel de polders rondom Nieuwerkerk ingestroomd. Overigens zijn de dijken op de gemiddelde waterstand afgegraven, waardoor bij vloed het water naar binnen stroomde en bij eb niet terug.

Vanwege het rustige weer stijgt het water maar langzaam. Pas op 10 september is het water hoog genoeg. Toen tijdens een springvloed op 29 september er ook nog een noordwesterstorm opstak begon eindelijk het water snel te stijgen. De Spanjaarden ontvluchtten het drassige gebied, waardoor de omsingeling van Leiden snel werd doorbroken en de Geuzen de inwoners op 3 oktober aan voedsel konden voorzien (o.a. haring en witte brood).

De gevolgen voor Nieuwerkerk zijn ernstig. De heemraad van Schieland heeft waarschijnlijk met verbijstering naar het gebied gekeken dat was veranderd in een kleine binnenzee met eb en vloed (zie

bijgaand detail van één van de Goudse Glazen die de inundatie bij het ontzet van Leiden weergeeft²). Ondanks de belofte van de Prins van Oranje en de Staten van Holland hebben de inwoners van Schieland geen herstelbetalingen ontvangen.

Het zal zeker in de winter van 1574/1575 rondom Nieuwerkerk een drassig en ijzige gebied zijn geweest. De Schielands Hoge Zeedijk is, op dringend verzoek van de ambachten, met subsidie van de Staten van Holland door het hoogheemraadschap gedicht.

Of er sluisen en molens zijn beschadigd binnen de grenzen van het ambacht in Nieuwerkerk is

² Het betreft een gebrandschilderd glas-in-loodraam uit 1603 van de Sint Janskerk in Gouda, getekend door Ysaak Swanenburg en geschonken door de stad Delft.

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

niet bekend. Toch zal er jaren na het dichten van de dijk ook in Nieuwerkerk de waterhuishouding onder de maat zijn geweest en de bodem flink verzilt. Het land moest opnieuw in cultuur worden gebracht. Boeren zijn niet gecompenseerd voor particuliere schade zoals vernietigde boomgaarden, ingestorte gebouwen en verdronken vee. Ook hebben veel mensen het gebied verlaten wegens de wateroverlast en de dreiging van schermutselingen met de Spaanse soldaten. Juist door het vertrek van boeren en burgers misten de ambachtsbewaarders inkomsten waardoor zij niet meer aan hun betalingsverplichtingen konden voldoen.

De steenplaats bij Kortenoord zal ook wel enige tijd overlast van de inundatie hebben ondervonden. Aangenomen kan worden dat de boeren in de waterschappen zelf geld hebben moeten inzamelen om wegen, watergangen en molens te repareren. Los van mogelijk verlies van hun boerderij en/of schuren hebben de Nieuwerkerkse boeren niet of nauwelijks kunnen hooien en hun koeien binnen moeten houden. Ook de turfstekers hebben geen of nauwelijks inkomsten gehad.

Keteloorlog

Het werd in 1784 door de 'Keteloorlog' ook in Nieuwerkerk nog wel even spannend. Keizer Jozef II (als Keizer van het Heilige Roomse Rijk en heerser over het gebied van de Zuidelijke Nederlanden) wilde dat de rivier de Schelde weer opengesteld zou worden. Hij stuurde op 6 oktober 1784 een tweetal schepen om zijn eisen kracht bij te zetten.

In verband met die dreiging ontvingen de dorpsbestuurders in november 1784 papieren van Provinciale Staten van Holland om de plattelanders te bewapenen en werden alle 260 weerbare mannen geregistreerd. Eén derde van die weerbare mannen moest onder de wapenen. Vrijgesteld werden de dorpsbestuurders, de leden van de kerkenraad en mannen met een fysieke beperking.

De dorpskerk werd als exercitieterrein aangewezen. De loting vond plaats op maandag 31 januari 1785. Ook werden er

geweren en patroontassen, bajonetten, bandeliers en vuurstenen aangeschaft. Alle informatie over deze bewapening en loting werd zondags door de predikant vanaf de kansel meegedeeld.

Tijdens de loting zijn er 'Oranje Leuzen' geroepen wat door het dorpsbestuur niet op prijs werd gesteld omdat de Provinciale Staten in dat jaar ook hadden verboden 'enige tekenen van partijschap of oproer' te dragen. Het was de tijd van de partijstrijd tussen de Patriotten en de Prinsgezinden. Hieruit bleek wel dat er zich onder de Nieuwerkerkers 'orangisten' bevonden.

Een aantal maanden is er dus regelmatig door zo'n 85 mannen in de kerk geoefend en geëxerceerd. Tot een echte schermutseling is het echter niet gekomen. Een Zeeuwse schoener loste een doelgericht schot waarmee één ketel op het dek van één van de vijandige schepen werd geraakt. Het schip gaf zich hierna over aan de Zeeuwen.

Door Franse bemiddeling kwam op 8 november 1785 het Verdrag van Fontainebleau tot stand. De dreiging was daarmee voorbij. In Nieuwerkerk werden de wapens opgeborgen in een speciale kast in de dorpskerk. In 1788 vond men het eigenlijk niet passen dat er in een kerk wapens lagen opgeslagen en werd besloten de wapens tegen vergoeding in de Stadswapenkamer van Gouda onder te brengen.

Leden van het eerste exercitiegenootschap De Vrijheid, opgericht in Dordrecht in 1783

6. Verkeer en Vervoer

De 's-Gravenweg.

De belangrijkste verbindingsweg tussen Kralingen en het buurtschap Kortenoord aan de IJssel (zo rond 1300) was de 's Gravenweg (vernoemd naar de graven van Holland uit de 13^e eeuw). Hierlangs werden de eerste boerderijen en woningen in lintbebouwing opgetrokken. In 1581 was er een

postwagendienst tussen Rotterdam en Gouda via de 's-Gravenweg. Voor een betrouwbare passagiersverbinding waren er al in 1666 plannen voor een trekvaartdienst. Door landmeters was er al een traject uitgezet voor een kanaal, maar dat is nooit gerealiseerd omdat Gouda niets voelde voor een noodzakelijke schutsluis bij Nieuwerkerk. De angst voor sluipvaart via dit kanaal met als doel het vermijden van de tol in Gouda was vermoedelijk de echte reden. Om het vervoer toch aantrekkelijker te maken heeft men in 1679 besloten om de 's-Gravenweg te bestraten en voor het onderhoud een tol te

heffen. Voor Nieuwerkerk werd een tolhek aangewezen bij café de 'Roode Leeuw' op de hoek van de 's-Gravenweg/Klaas Klinkertkade waar ook een stal voor 10 paarden aanwezig was. In 1741 zou de 's-Gravenweg de langste straatweg van Nederland zijn. Het verlengde van de 's Gravenweg na Kortenoord is de Schielandse Hoge Zeedijk. Deze dijk is in 1731, zoals de afgedrukte aanbesteding aangeeft, tussen Moordrecht en 'Corten-Noordt' bestraat.

Overige (goederen)verkeer

Vervoer in Nieuwerkerk vond hoofdzakelijk plaats met paard en wagen. De meeste boerderijen waren omgeven door water, waardoor de boeren pramen gebruikten voor het vervoer van gewassen, hooi en vee. Daarnaast waren er de 'westlanders' die veel werden gebruikt in ondiep water en (later) soms waren voorzien van een zeil. Het scheepvaartverkeer op de IJssel rond Nieuwerkerk bestond hoofdzakelijk uit doorgaande schepen van Rotterdam naar Gouda en schepen voor de aanvoer van turf en klei voor de steenplaatsen en het afvoeren van de gebakken stenen (steenschippers).

Ook de gewonnen turf werd met turfscheepjes naar Rotterdam en Gouda (Turfmarkt) vervoerd. Het graan voor en het meel van de korenmolens zal hoofdzakelijk per schip zijn aan- en afgevoerd.

Bij Ver-Hitland was er al vanaf 1326 een voetveer met een roeiboot. Ook op Kortenoord was een voetveer aanwezig.

7. Behuizing.

In 1494 waren er in Nieuwerkerk 60 woningen en in 1514 62.

In 1632 waren er in Nieuwerkerk 161 woningen en in 1732 waren dat er zo'n 300 woningen.

De meeste van die woningen waren niet groot en veelal te klein voor een gezin met kinderen. De huizen waren niet voorzien van een riool (of iets wat daar op leek). Er werd gebruik gemaakt van een buitentoilet dat uitkwam in een sloot bij het huis. Water kwam uit de regenton of -put. Hygiëne was toen beperkt aanwezig bij de welgestelden met zeep en een bad.

BESTEDINGE
Dan het
STRATEN
Op ten
HOGEN DYK.
Tusschen
MOORDRECHT
EN
CORTEN-NOORDT.

DE HERRN Burgermeesteren
en Regeerders der Steden GOUDA
en ROTTERDAM, als van mening
in t Opdracht te Weiden het Afschei-
ten van het Straat van den Hogen Schiedelkaten
Zuidzijde: geligen tusschen het Afscheikings Moordrecht
en Corten-Noordt, ter lengten van ontfangt 930 Roeden.

Enzand gadinge hebbende om het
sclie Werk aan te nemen / hante tot Gouda op het
Saterdag, op Maandag den 30 April 1731, door
de Afscheikings van Gouda, anstree de Costen
en loon ten weeten.

De Conditien van Bestedingh sijn te
sien ter Secretarje der Steden GOUDA en ROT-
TERDAM.

TOT GOUDA,
Gedrukt by ANDRIS ECKHOFFEN, Boek Drucker, op
de Maats. in de Oudestr. 1731. www.ijssel.nl

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

Het bouwen van huizen was geheel in handen van de kerk (diaconie), kapitaalkrachtige particulieren zoals de eigenaren van de steenplaatsen en boerenbedrijven.

De huisjes op de steenplaatsen en de arbeidershuisjes van de boerenbedrijven waren van minimale omvang en veelal ook te klein voor een gezin met kinderen.

8. Onderwijs.

In 1619 nam de Dordtse Synode een besluit op grond waarvan jongens en meisjes, arm of rijk, recht kregen om onderwijs te krijgen. Het onderhoud van het in 1659 gebouwde schoolhuis in de

Dorpstraat werd als taak van de burgerlijke overheid gezien. De inhoud van het onderwijs werd belegd bij het kerkbestuur. Nieuwe schoolmeesters werden door de burgerlijke en kerkelijke overheid gekozen. Overigens werd van de schoolmeester ook verwacht dat hij ook de taken van voorzanger en koster van de kerk op zich nam.

Er werd hoofdelijk onderwijs gegeven: ieder kind kreeg van de meester een opdracht. De leerlingen leerden lezen, schrijven en in sommige gevallen rekenen.

Kinderen betaalden per lesje. Schrijven werd geoefend op een lei en een griffel. Rekenen gebeurde nog lang niet op iedere school. De kachel in het schoollokaal werd gestookt met turf dat de kinderen zelf meenamen. Wel moest volgens de reglementen in 1760 door de schoolmeester alleen uit boeken worden onderwezen die de gereformeerde kerk had goedgekeurd. Ook moest de nodige bijbelkennis worden bijgebracht.

In sommige dorpen en steden werden ook bijscholen gebouwd. In Nieuwerkerk was dat in 1675 verboden.

Wel zou er aan de Kortlandscheweg omstreeks 1750 een huisschooltje o.l.v. een schoolmatres (onderwijzeres) zijn geweest voor kinderen onder de 8 jaar. Waarschijnlijk om de 's-Gravenweg te bedienen. De afstand naar de school op het dorp was voor hen te lang.

9. Gezondheidszorg en zorg voor ouderen, armen en wezen.

Zorg voor zieken en hulpbehoevenden

Rond 1500 was er op 'Cortenoert' al sprake van een huis voor mensen die aan Lepra (de ziekte van Lazarus) lijdten. Zij leefden daar in afzondering. De kerk werd geacht voor deze mensen te zorgen. Veel andere ziekten zoals infecties, pest, pokken, kraamkoorts, gevolgen van een moeilijke bevalling, struma, reumatische aandoeningen en vergroeiingen waren veelal niet te genezen en kwamen ook in Nieuwerkerk voor.

HISTORISCHE VERENIGING NIEUWERKERK AAN DEN IJSSEL (HVN)

De levensverwachting bij geboorte op het platteland lag omstreeks die tijd tussen 40 en 50 jaar.

Veelal was men in Nieuwerkerk aangewezen op de kennis van de chirurgijns en de kennis van de enkele als ziekenhuis ingericht gasthuizen in Gouda zoals het Sint Elisabeth Gasthuis en het Catharina Gasthuis (thans Gouda's Museum).

Hoortoestel

In de 18^e eeuw waren de bewoners in Nieuwerkerk afhankelijk van meester-chirurgijn Johannes van Witmond die van 1746 tot aan zijn dood in 1766 in Nieuwerkerk aan den IJssel heeft gewoond. Hij hield praktijk aan de Dorpstraat en had een Chirurgijnswinkel. Daarnaast was er ook een 2e chirurgijn, Johannes Kooij.

In 1795 was er nog maar één chirurgijn door het dalende aantal inwoners.

De chirurgijn beoordeelde of je toestand zo zorgwekkend was dat opname in een gasthuis noodzakelijk was. Overigens stonden deze gasthuizen niet goed bekend. Alleen de allerarmsten zonder familie gingen daarheen.

Ook toen was zelfredzaamheid al van belang: ieder gezin had de nodige huismiddeltjes en zorgden de familie, buren en kennissen voor elkaar.

Armenzorg

De armenzorg (bedeling) werd op het platteland hoofdzakelijk door de schout en schepenen opgepakt en veelal in samenspraak met de predikant. De diaconie van de dorpskerk had daarbij ook een belangrijke rol en wist door legaten (erfenissen) en andere schenkingen vaak een vermogen op te bouwen en hulp, veelal in natura, te bieden.

Zorg voor wezen en oude mensen.

Weeshuizen werden gesticht om er kinderen te huisvesten waarvan de ouders waren overleden en de verwanten niet in staat bleken zich met de verdere opvoeding te belasten. Deze weeshuizen bevonden zich veelal in de grotere steden.

Om te voorkomen dat weeskinderen die onder voogdij stonden verwaarloosd werden, was toezicht door de overheid noodzakelijk. In de ambachten zoals Nieuwerkerk waren de schout en schepenen met deze taak belast en was er een weesmeester aangewezen.

In een dorp als Nieuwerkerk werd door de familie, vrienden, buren en/of de diaconie van de kerk omgezien naar oude (veelal alleenstaande) mannen en vrouwen die niet meer voor zichzelf konden zorgen. In de steden kon men nog terecht in een 'Oude Mannenhuizen' of 'Oude Vrouwenhuizen'. In Gouda had je bijvoorbeeld voor de oude mannen het 'Willem Vroessenhuis' dat was gesticht door Willem Willemszoon Vroesen den ouden in 1555.